

Володимир Кулик

ВПЛИВ ВІКУ НА МОВНІ ПРАКТИКИ Й УЯВЛЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Статтю присвячено порівнянню мовних компетенцій, практик та настанов різних когорт українського населення. Шляхом аналізу результатів соціологічного опитування 2012 року продемонстровано, що молоді респонденти краще, ніж старші, володіють українською, більше вживають її в різних комунікативних практиках та більше підтримують її поширення в суспільстві. Проте ці тенденції обмежуються західними й центральними регіонами, тоді як на Сході та Півдні молодь майже не відрізняється від інших когорт, тобто панування російської мови в тих регіонах зберігається, а отже, мовна дистанція між двома частинами України зростає.

Ключові слова: мовна практика, мовна компетенція, мовна ситуація, мовна політика, когорта, соціологічне опитування.

Volodymyr Kulyk. The influence of age on language practices and attitudes of Ukrainian citizens. The article compares language competences, practices and attitudes of

different cohorts of the Ukrainian population. By analyzing the results of a 2012 survey, it demonstrates that the young adult respondents know Ukrainian better than older ones, use it more in various communicative practices and support more strongly its wider spread in society. However, this trend is limited to the western and central regions, while in the East and South the youth does not significantly differ from the other cohorts; that is, the dominance of Russian in the latter regions persists and the linguistic distance between the two halves of Ukraine increases.

Key words: language practice, language competence, language situation, language policy, cohort, survey.

Важливою характеристикою мовної ситуації в сучасній Україні є приблизно однакова підтримка двох протилежних способів подолання суперечностей між законодавчими статусами й суспільними функціями двох найуживаніших мов. Одна частина еліт і має воліє утвердження української мови як головного засобу спілкування в усіх суспільних ділянках, а інша, навпаки, пропонує узаконити вживання російської мови як рівноправної з українською. Разом з амбівалентністю уявлень має та безкомпромисним налаштуванням політичних еліт, ця рівновага орієнтацій сприяла застоєві в мовній політиці, найяскравішим виявом якого була довговічність іще радянського закону про мови, що його аж два десятиліття не вдавалося змінити в той чи той бік. Хоча недавнє ухвалення нового закону відкрило шлях змінам, невдоволення великої частини суспільства цим законом та величезні витрати, яких потребувала б його належна імплементація, суттєво обмежуватимуть масштаб реальних змін. Радикальні зрушення могли б настати лише з переорієнтацією масової свідомості та/чи демократизацією політичного процесу, яка вможливила б компроміс між протилежними таборами.

Один із чинників, що могли би призвести до змін у масовій свідомості, – зміна поколінь чи, точніше, когорт. Адже молоді люди відрізняються від старших не лише

більшою сприйнятливістю до змін, а й іншим досвідом формування особистості, що відбувається за інших суспільних умов. Це особливо стосується суспільств, які зазнали радикальної трансформації на кшталт тієї, що супроводжувала розпад СРСР. Можна припустити, що люди, які народилися та/чи виростили в незалежній Україні за державного статусу української мови й дедалі більшого вживання її в освіті, медіях та інших ділянках, говоритимуть цією мовою та підтримуватимуть політику на її поширення в суспільстві більше, ніж попередні покоління, чий практики й уявлення сформувалися за радянських часів, коли безперечно панувала російська мова. Проте попередні дослідження не підтвердили цього припущення. Навпаки, з них випливало, що наймолодша когорта говорить російською мовою навіть більше, ніж старші, – почасти через більше зосередження в містах, де ця мова й далі переважає [1; 2; 3]. Хоча серед російськомовних респондентів молоді підтримують уживання російської мови в суспільстві трохи більше, ніж старші, ця різниця ледве врівноважує більшу російськомовність їхньої власної практики [3, с.303 – 309]. За винятком одного опитування серед учнів шкіл та їхніх батьків [4, с.115 – 122], досі не було доказів того, що зміна поколінь веде до більшого вживання й підтримки української мови. В цій статті я проаналізую мовні практики й уявлення різних вікових когорт на матеріалі загальнонаціонального опитування 2012 року, яке дає змогу врахувати вплив суспільно-політичних процесів останніх років.

Вік і суспільні зміни

Інтерес суспільствознавців до вікового чинника зумовлений насамперед важливою роллю, яку послідовна зміна когорт відіграє у трансформації суспільства. Когортою науковці називають сукупність осіб, які пережили певну подію в тому самому часовому інтервалі, тож у наукових дослідженнях цих осіб відрізняє від інших приблизно та сама віддаль від цієї визначальної події, що, як припускають, зумовлює її більш чи менш однаковий вплив.

Найчастіше за таку подію беруть народження, тоді віддаллю від неї є вік. Як зазначав Норман Райдер, «кожна когорта є потенційним посередником у процесі трансформації, знярядям для запровадження нових підходів. Нові когорти дають суспільним змінам змогу статися. Вони не спричиняють змін, але вможливають їх». Таким чином, «постійна поява нових учасників суспільного процесу й постійний відхід їхніх попередників компенсують суспільству обмежену індивідуальну мінливість» [5, с. 844]. Водночас окремі члени суспільства теж змінюються – не тільки в біологічному та психологічному, а й у соціальному сенсі: одержуючи нові суспільні ролі та готуючись до того, щоб їх виконувати. Тому науковці намагаються вивчити зв'язок між цими двома процесами, тобто, кажучи словами Матильди Райлі, «зрозуміти кожна з двох динамік: 1) життєвий шлях людей різних когорт, які зростають, старішають, помирають і поступаються місцем іншим людям; 2) зміни в суспільстві мірою того, як люди різного віку проходять через суспільні інституції, зорганізовані відповідно до віку» [6, с. 2].

Члени різних когорт відрізняються не лише історичним досвідом, якого вони зазнали. Кожну когорту вирізняє передусім так званий формувальний досвід дитинства, підліткового віку й ранньої дорослості, зокрема поширені в той час способи соціалізації та відповідні їм політичні вартості й настанови. Вплив ранніх років життя тим вагоміший, що з віком сприйнятливість до змін знижується завдяки, з одного боку, меншій психологічній гнучкості, а з іншого, «більшій інтеграції в суспільну систему, яка призводить до більшої зацікавленості в збереженні статус-кво» [7, с. 69 – 70]. А отже, головний потенціал змін несуть у собі молоді люди, які «ще не пов'язали себе з певною професією, місцем мешкання, родиною та способом життя» [5, с. 848]. Цей потенціал реалізується насамперед у великих містах, населення яких постійно поповнює прибула з сіл і містечок молодь і в яких найбільше відчувається вплив технологічних інновацій, що великою мірою зумовлюють життєвий вибір молодих людей.

Вивчаючи вплив віку на суспільні зміни, дослідники стикаються з проблемою тлумачення спостережуваних змін між когортами: чи є вони наслідком процесу старішання, а чи наслідком відмінного досвіду під час формувальних років і/або пізніше? На прикладі популярного серед науковців питання про зв'язок між віком і консерватизмом Норвал Глен пояснив цю проблему так: «Навіть якщо старші люди назагал консервативніші за молодших, це не обов'язково означає, що різниця зумовлена процесом старішання. Ключовий формувальний досвід старших людей був іншим, та й суспільство тоді було багато в чому відмінним від того, в якому формувалися підставові вартості й людські риси молодших людей. Тому старші люди не конче були менш консервативними в молодості, ніж вони є тепер. І навіть якщо з віком вони стали консервативнішими, причина не конче у віці, а радше в загальних соціальних і культурних трансформаціях у суспільстві» [8, с. 177]. Тому «кожен пояснювальний аналіз має розглядати водночас концептуально відмінні, але емпірично пов'язані впливи когорти, періоду й віку», тобто перед аналітиком стоїть проблема ідентифікації впливу [7, с. 75]. Хоча повністю розв'язати її не можна, бо один ефект завжди визначається двома іншими, науковці намагаються різними методами бодай частково розмежувати різні впливи.

Найчастіше застосовують так званий перехресний аналіз (cross-sectional analysis) результатів перепису або опитування, порівнюючи погляди чи практики різних когорт у якийсь один час. Хоча такий аналіз дозволяє визначити напрям зміни відповідної характеристики серед усього населення, «екстраполювання спостережуваних *відмінностей* між когортами на зумовлені віком *зміни*» є досить проблематичним [7, с. 75]. Тому науковці намагаються доповнювати перехресний аналіз так званими поздовжніми дослідженнями (longitudinal studies) характеристик тих самих осіб у різні періоди часу, щоб виявити зміни в процесі старішання, на які, однак, накладаються зміни в суспільному контексті. Ба більше, даючи докладну інформацію про обмежену кількість осіб, такі дослідження

дають змогу сформулювати гіпотези, але зазвичай не мають широкої емпіричної основи для їх перевірки, що є головною перевагою репрезентативних опитувань. Найпоширенішим методом подолання обмежень цих двох типів досліджень є когортний аналіз (cohort analysis), за якого порівнюють результати кількох переписів чи опитувань, аби простежити погляди чи практики різних когорт на різних етапах життя. Цей аналіз «поєднує маломасштабні інтенсивні поздовжні дослідження з екстенсивними оглядами суспільства в певний момент часу. Він має часовий вимір першого методу й статистичну надійність другого» [5, с. 859]. На жаль, когортний аналіз також не розв'язує проблеми ідентифікації впливів, але дослідник може виділити якийсь із них як найімовірніший у конкретній ситуації, спираючись на теоретичне розуміння аналізованого процесу та попередні емпіричні результати.

Хоча загалом дослідники, що цікавляться внеском віку в суспільні зміни, не звертали великої уваги на мовні процеси, деякі автори аналізували віковий вимір цих процесів, спираючись на результати переписів або опитувань. Переписи дають регулярно повторювані відповіді на ті самі запитання, кількість яких, однак, є дуже невеликою (в більшості країн питають про рідну мову, знання інших мов та/чи мову родинного спілкування). Натомість опитування дозволяють одержати докладнішу інформацію про різні аспекти, але висока вартість не дозволяє повторювати їх на різних етапах життя респондентів, тому зазвичай науковці висновують вплив віку з різниць між когортами в одному опитуванні. Як і мовну політику загалом, роль вікового чинника найбільше вивчали в традиційно багатомовних країнах, особливо західних. Скажімо, запровадження офіційної двомовності в Канаді на федеральному рівні та курс на підтримку французької мови в Квебеку спонукали науковців аналізувати динаміку чисельності двох найбільших мовних груп та вивчення їхніми членами другої офіційної мови [9; 10]. Дослідники мовної ситуації в США більше цікавилися асиміляцією та мовною стійкістю меншин [11].

Нечисленні українські дослідження, крім мовних компетенцій і практик, аналізували також погляди різних когорт на мовну ситуацію та мовну політику [1, с. 55 – 61; 3, с. 303 – 309]. Таке поєднання буде застосовано й у цій статті, адже воно дає змогу зіставити декларації респондентів щодо бажаної ситуації в суспільстві з їхнім власним внеском у її досягнення.

Відмінності між когортами в мовних компетенціях і практиках

В українському суспільстві суттєвих відмінностей між різними когортами в мовних компетенціях, практиках та/чи настановах можна очікувати насамперед через різний формувальний досвід цих когорт. Зокрема, це стосується відмінностей у мовному режимі й ідеологічному спрямуванні освіти: молоді люди, що навчалися за часів незалежності здебільшого українською мовою та за україноцентричними програмами, мають більше шансів краще володіти цією мовою, більше її вживати й дужче підтримувати її поширення в суспільстві, ніж старші покоління, які здобули радянську за змістом освіту переважно російською мовою. Крім різної освіти, *вплив когорти* можуть зумовлювати відмінності в мовному й політично-культурному середовищі молодших і старших людей, зокрема зростання перших у незалежній Україні за умов державного статусу української мови та її більшого, ніж за радянських часів, уживання в різних ділянках. *Вплив віку* може виникати, з одного боку, через неоднакову здатність різних когорт опанувати другу мову (це стосується насамперед української, яка за незалежності стала обов'язковою в деяких ділянках, що доти функціонували переважно російською), а з іншого, їхні відмінні комунікативні практики, які спонукають частіше використовувати одну мову, ніж іншу (та в деяких випадках додавати до двох найпоширеніших мов якісь інші). Важливим чинником комунікативної диференціації когорт є більше зосередження молоді в містах, де вони чують частіше російську мову й мають більше спонук її вжи-

вати, ніж старші люди, що переважно живуть у містечках і селах. Водночас молодих людей спонукають говорити українською у формальному спілкуванні у вишах, де ця мова вживається набагато більше, ніж у більшості робочих місць у містах, де її функціонування часто-густо обмежене документацією.

Як указано вище, раніші дослідження не підтвердили повною мірою цих очікувань. Виявилось, що молодь віком до 30 років справді *знає* українську мову краще, ніж ті, кому за 60, а в знанні російської наймолодша когорта дещо відстає від сусідньої, віком від 31 до 45 років, в обох випадках відповідно до очікуваного впливу мови освіти й роботи. Проте *вживання* російської мови серед молодих респондентів було не менш поширеним, ніж серед старших, а в містечках і селах навіть більш поширеним. У преференціях щодо мовної ситуації в суспільстві та мовної політики держави вік не був значущим чинником для вибірки загалом, але всередині мовних груп (окреслених за переважною мовою повсякденного вжитку) молоді люди були більш схильні, ніж старші, виступати за активніше вживання та підтримку української мови. Тому я пояснював відсутність вікової залежності в усій вибірці накладанням протилежних ефектів для практик та для настанов [3, с. 303 – 309; 1, с. 55 – 61; 2, с. 72 – 73].

Аби в результатах нещодавніх опитувань з'явилися вікові різниці, яких не було раніше, мусить бути значний *вплив періоду*, коли проведено дослідження. Опитування, результати якого аналізуватимуться в цій статті, провів у лютому 2012 року Київський міжнародний інститут соціології у співпраці з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та за фінансової підтримки Наукового товариства імені Шевченка в США (опитано 2029 респондентів у всіх регіонах України). Оскільки опитування проведено за два роки після приходу до влади Віктора Януковича, то результати можуть відбивати, з одного боку, вплив українізаційної політики його попередника Віктора Ющенка, а з іншого, перші наслідки толерування й навіть підтримки російської мови за Януковича. Можна припустити, що Ющенкова політика сприяла покращенню *знання* української мови серед людей, які вчаться й

працюють, а для прихильних до ідей «помаранчевої революції» молодих людей Заходу й Центру роки президентства Ющенка означали також спонуку більше *спілкуватися* українською. Щодо настанов, то молодь, імовірно, більше налаштована проти Януковичевих змін на користь російської мови, ніж старші люди, яких могла обурювати Ющенкова орієнтація на запровадження української мови в різних суспільних ділянках, що для них означало зміну усталеного мовного середовища. Крім того, відмінності молоді від решти респондентів можуть бути наслідком *впливу когорти*, пов'язаного з приходом за останні роки в доросле населення (а отже, й соціологічну вибірку, що його представляє) нової вікової групи, яка все свідоме життя прожила в незалежній Україні й не має особистого досвіду життя за радянського ладу.

Перевіряти наявність відмінностей між когортами в мовних компетенціях, практиках і настановах я маю намір за допомогою порівняння середніх значень цих показників у кожній когорті. Аналіз середніх значень дає змогу порівнювати відповіді на запитання, що дозволяють кілька значущих відповідей, а не лише «так» і «ні». На відміну від мого попереднього дослідження впливу вікового чинника [3], тут я застосовуватиму не класичний метод порівняння середніх значень відповідних характеристик для різних когорт, а так званий непараметричний аналіз за критерієм Мана – Вітні (Mann – Whitney U test), що краще надається для дослідження характеристик із великим відхиленням від нормального розподілу. Цей метод полягає в обчисленні не власне середніх *значень* досліджуваної характеристики в кожній із двох порівнюваних груп, а середніх групових *рангів* упорядкованих значень цієї характеристики в множині, утвореній об'єднанням двох груп. Оскільки середні ранги обчислюються окремо для кожної пари груп, то наведення їхніх значень потребувало б окремої таблиці для кожної аналізованої характеристики, тобто кожного розглядуваного запитання. Тому я обмежуся одним, найважливішим з огляду на очікуваний ефект порівнянням: між наймолодшою когортою (респонденти віком 18 – 29 років) та

іншими, вказуючи у кожному стовпчику таблиці різницю середніх рангів між відповідною цьому стовпчикові когортою та наймолодшою. А щоб оцінити сумарний ефект відмінного досвіду наймолодшої когорти, в останньому стовпчику подано різницю між сукупною множиною всіх респондентів віком понад 30 років і тими, кому від 18 до 30. Додатна різниця означає більше значення аналізованої характеристики для цієї когорти (чи сукупності когорт), ніж для наймолодшої, а від'ємна – менше. Що саме це означає для конкретного запитання, я поясню, коли його розглядатиму. Тут зазначу, що задля легкості сприймання таблиці вказуватиму в ній тільки значущі різниці, залишаючи решту клітинок порожніми. Рівень значущості позначатиму, як заведено, певною кількістю зірочок після наведеної різниці: * відповідає значущості не більш як 0,1; ** не більш як 0,05; *** не більш як 0,01. Щоб усунути відмінності між когортами, зумовлені їхнім різним демографічним складом (зокрема, більшим зосередженням молоді в містах та, завдяки вищій народжуваності, в західних областях), я за допомогою зважувальної функції стандартизую всі когорти за двома найважливішими для мовної ситуації в Україні демографічними параметрами: регіоном і типом поселення. Водночас, аби виявити можливі відмінності у віковій диференціації між двома політично й ідеологічно розбіжними половинами України, я наводитиму різниці середніх рангів когорт не лише для всіх респондентів, а й окремо для Заходу й Центру країни та для Сходу й Півдня, межа між якими є також межею між територіями переважання «помаранчевих» і «біло-блакитних» політичних орієнтацій.

Дві горішні позиції в Таблиці 1 посідають запитання щодо рівня володіння українською та російською мовами. Оскільки респонденти оцінювали цей рівень за шкалою від 1 (дуже добре) до 5 (дуже погано), то вищі значення означають гірше знання, а отже, додатні різниці в кількох стовпчиках свідчать про гірше знання у відповідних старших когортах, ніж у наймолодшій. Як видно з таблиці, різниці щодо української мови істотніші, ніж щодо російської, бо в останньому випадку вони значущі лише для найстаршої когорти, а в першому також для

двох середніх і, відповідно, усіх респондентів віком понад 30 років. Інакше кажучи, наймолодша когорта знає українську мову істотно краще, ніж решта населення, тоді як її знання російської таке саме, як у інших вікових груп, за винятком найстаршої, котру вчили ще до активізації владних зусиль на викладання «мови міжнаціонального спілкування». З одного боку, це означає, що українізація освіти в роки незалежності справді навчила нинішніх молодих людей української мови краще, ніж їхніх попередників, а з другого – що менша присутність російської в школах і вишах не призвела до гіршого володіння нею серед студентів та випускників (принаймні якщо йдеться про усне мовлення, яке більшість людей, імовірно, й оцінювали). Варто звернути увагу й на регіональний аспект: якщо знання української зростає лише в західних та центральних областях, де вона переважає і в офіційному, і в повсякденному спілкуванні, то рівень володіння російською підтримується по всій країні, зокрема й там, де цієї мови за роки незалежності начебто стало набагато менше. Можна припустити, що відтворенню російськомовної компетенції україномовців сприяють передусім медійні практики, як-от телебачення, радіо, а останніми роками ще й Інтернет.

Табл. 1 Різниця середніх рангів між наймолодшою й іншими когортами щодо рівня володіння українською та російською мовами й переважної мови низки комунікативних практик (опитування КМІС, лютий 2012 року, 2029 респондентів)

| | | Когорта (віковий інтервал) | | | | | |
|-----------------------------|----------------|----------------------------|---------|---------|-------|---------|--------------|
| | | 30–39 | 40–49 | 50–59 | 60–69 | 70+ | Всі понад 30 |
| Володіння українською мовою | Всі респонд. | | 32,90** | 28,62* | | 35,50** | 65,71** |
| | Захід + Центр | | 18,73* | 21,63** | | 19,35* | 41,79** |
| | Схід + Південь | | | | | 18,23* | |

Продовження Табл. 1

| | | | | | | | |
|----------------------------------|----------------|----------|----------|---------|----------|----------|----------|
| Володіння російською мовою | Всі респонд. | | | | | 27,43* | |
| | Захід + Центр | | | | | 23,23** | |
| | Схід + Південь | | | | | | |
| Спілкування на роботі (навчанні) | Всі респонд. | 26,98* | | | 26,59* | 29,16** | 46,46* |
| | Захід + Центр | 23,90** | 20,42** | 20,04** | 28,45*** | 30,72** | 54,57*** |
| | Схід + Південь | | | | -16,01* | | |
| Спілкування з родиною | Всі респонд. | 30,21** | 34,21** | | | | 68,37** |
| | Захід + Центр | 27,99*** | 36,02*** | 19,60** | 29,68*** | 36,16*** | 79,48*** |
| | Схід + Південь | | | -18,13* | | | |
| Спілкування з друзями | Всі респонд. | 26,08* | | | | | |
| | Захід + Центр | 24,02** | 26,52** | | | 19,11* | 52,62** |
| | Схід + Південь | | | -19,20* | -4,23** | | -37,58* |
| Перегляд телепрограм | Всі респонд. | | | | | | |
| | Захід + Центр | | 18,48* | | | | |
| | Схід + Південь | | | | | | |

У нижній частині Таблиці 1 подано результати порівняння когорт за вживанням української та російської мов у кількох ключових комунікативних практиках: на роботі чи навчанні, вдома з родиною, з друзями та в перегляді телепрограм. Відповіді на запитання про мову цих практик розташовані на шкалі від 1 (тільки українською) до 5 (тільки російською), тому більші значення відповідають більшому вживанню російської, а додатні різниці в таблиці – більшій російськомовності відповідної когорти, порівняно з наймолодшою. Як бачимо, наймолодша когорта вживає більше української мови в усіх розглянутих практиках, крім

телебачення, де пропонована майже на всіх каналах мовна суміш спонукає більшість людей різного віку споживати продукти обома мовами. Прикметно, що значущі, хоч і досить невеликі, різниці між когортами не обмежуються роботою чи навчанням, де мовний режим великою мірою визначає адміністрація, а охоплюють також неформальне спілкування в родині та поміж друзями, мову якого партнери більш-менш вільно (хоч і залежно від поширених у суспільстві настанов) вибирають самі. Ба більше, в родинному спілкуванні молодь відрізняється від старших когорт навіть більше, ніж у службовому, тобто українізація зумовлена не тиском влади, а спонуканими самими людьми (зумовленими, ясна річ, утіленими в публічних дискурсах уявленнями про бажаність спілкування рідною/національною мовою). Проте ця українізація обмежується Заходом і Центром країни, де молодь більше спілкується українською, ніж усі інші когорти, й навіть у перегляді телепрограм вибирає її трохи частіше, ніж люди середнього віку. Натомість на Сході та Півдні наймолодша когорта російськомовна настільки ж, як і дві сусідні (від 30 до 50 років), тобто сформовані в пізньорадянські та ранньонезалежницькі часи, й навіть трохи більшою мірою, ніж люди старшого віку, що здобували освіту ще до останнього етапу русифікації. Це означає, що як активізація викладання українською мовою за роки незалежності не була достатньою для суттєвого підвищення її знання серед молодих мешканців переважно російськомовних регіонів, так і обережне запровадження її в певні практики не призвело до її активнішого вживання серед молоді, принаймні в усному мовленні.

Преференції когорт щодо мовної ситуації та політики

Тепер порівняємо преференції когорт щодо шести різних аспектів мовної ситуації в суспільстві та мовної політики держави (див. Таблицю 2). Бажаний обсяг уживання української та російської мов респонденти зазначали на шкалі від 1 (більше, ніж тепер) до 3 (менше, ніж тепер), тому більші значення відповідають меншому бажаному обсягові, а додатні різниці – менш прихильній до розглядуваної мови настанові відповідної когорти порівняно з наймолодшою. Як видно з таблиці, преференції ко-

горт щодо вживання української майже не відрізняються, хоча наймолодші респонденти все-таки воліють трохи більше цієї мови, ніж усі інші (різниці між окремими когортами незначущі, проте сумарна множина респондентів віком понад 30 років статистично відрізняється від когорти 18 – 29). Російської мови молодь, навпаки, хоче трохи менше, ніж старші респонденти, зокрема люди віком від 30 до 50 років, котрі, як показано вище, самі говорять нею найбільше. Утім, щодо обсягу нинішнього вживання мов відмінності в перевагах когорт дуже невеликі. Зате в питанні про те, якою має бути українська мовна ситуація в перспективі, наймолодші респонденти виявили значно більшу, ніж у старших когортах, прихильність до відповіді, що «українська мова має бути основною в усіх сферах спілкування» (спектр можливих відповідей простягався від панування української мови через двомовність до панування російської, тому додатні різниці свідчать про сильнішу орієнтацію наймолодшої когорти на переважно україномовне суспільство). Варто зауважити, що ця різниця між когортами притаманна не лише західній половині країни, а й східній, хай і меншою мірою, тобто навіть у переважно російськомовних регіонах молодь почасти прийняла втілене в освітньому й деяких інших дискурсах уявлення про нормальність національної держави, в якій майже всі говорять однойменною мовою.

Табл. 2. Різниця середніх рангів між наймолодшою й іншими когортами щодо деяких аспектів мовної ситуації та мовної політики (опитування КМІС, лютий 2012 року, 2029 респондентів)

| | | Когорта (віковий інтервал) | | | | | |
|---|-------------------|----------------------------|---------|---------|---------|-----|--------------|
| | | 30 – 39 | 40 – 49 | 50 – 59 | 60 – 69 | 70+ | Всі понад 30 |
| Бажаний обсяг уживання української мови | Всі респонд. | | | | | | 51,24* |
| | Захід + Центр | | | | | | |
| | Схід + Південь | | | | | | |

Продовження Табл. 2

| | | | | | | | |
|--|----------------|----------|----------|----------|----------|----------|----------|
| Бажаний обсяг уживання російської мови | Всі респонд. | -23,64* | -23,79* | | | | -52,45* |
| | Захід + Центр | | | | | | |
| | Схід + Південь | | | | | | |
| Бажана мовна ситуація в перспективі | Всі респонд. | 43,03*** | 33,51** | | 24,73* | 30,39** | 84,75*** |
| | Захід + Центр | 23,94*** | 16,93** | 16,86** | 17,69*** | 18,73*** | 51,33*** |
| | Схід + Південь | 19,79*** | | | | | 27,38* |
| Бажані статуси української та російської мов | Всі респонд. | | | | | | |
| | Захід + Центр | | | | | | |
| | Схід + Південь | | | | | | |
| Підтримка діячів, занепокоєних долею укр. мови | Всі респонд. | 34,13** | | 44,34*** | 25,89* | 23,49* | 75,09** |
| | Захід + Центр | | | | | | |
| | Схід + Південь | 17,28* | | 33,57*** | | 18,79** | 42,99** |
| Підтримка діячів, занепокоєних долею рос. мови | Всі респонд. | | -35,42** | | -26,34* | | |
| | Захід + Центр | | -20,06* | | | | |
| | Схід + Південь | | | | -18,34** | | -41,04** |

Водночас на переваженні щодо статусів української та російської мов це прийняття поки що не поширилося, бо тут між когортами немає жодних значущих різниць ані у вибірці загалом, ані в її регіональних половинах зокрема. Цю обставину може, в принципі, зумовлювати як припущення про неважливість статусів для реального мово-

вжитку, надто на тлі політичної конфронтації, що її викликають спроби змінити мовне законодавство, так і підсвідоме намагання відсунути реалізацію бажаної мовної ситуації на потім, аби не створювати собі політичних проблем і побутових незручностей. Певну підставу надати перевагу першій версії дають відповіді різних когорт на два запитання щодо підтримки діячів, які занепокоєні долею української та російської мов, ступінь якої вимірювано на шкалі від 1 (так) до 4 (ні), тобто чим більше значення, тим менша підтримка. Як свідчать знаки (плюс чи мінус) наведених у таблиці значущих різниць, занепокоєних українською мовою молоді респонденти підтримують більше, ніж старші, а занепокоєних російською, навпаки, менше. Тобто за два роки після початку повернення російської мови в різні публічні практики, хоч і ще до активної фази ухвалення нового закону про мови та спричиненої ним політичної конфронтації, молодь симпатизувала радше борцям проти повзучої русифікації, ніж прибічникам її законодавчого закріплення. Прикметно, що різниця між преференціями наймолодшої та старших когорт має той самий знак і на Заході та в Центрі, й на Сході та Півдні, хоча сила підтримки дій на захист тієї чи іншої мови в двох половинах країни, звісно, дуже відрізняється.

Висновки

Ця стаття підтвердила раніші висновки щодо невеликого масштабу вікових відмінностей у практиках та уявленнях українських громадян, а отже, збереження високого рівня присутності російської мови в усіх когортах. Проте її головне значення полягає в демонструванні деяких ефектів, яких не виявили попередні дослідження. Найважливіше, що мій аналіз засвідчив припинення тривалої тенденції міжпоколінневого зсуву в бік активнішого вживання російської мови. Молоді люди вже не відрізняються від старших більшою російськомовністю, хоча ще не стали набагато україномовнішими чи набагато прихильнішими до поширення титульної мови в суспільстві. Цю недавню зміну можна пов'язувати і з приходом нової когорти, народженої вже після розпаду СРСР, і з реакцією на-

селення на українізаційний курс Президента Ющенка, яка, є підстави думати, була особливо схвальною серед молоді.

Водночас молоді респонденти, як виявилось, краще знають не тільки вивчену в школах і вишах українську мову, але й далі вживану в різних ділянках російську, активну роль якої це знання відбиває та водночас підтримує. До того ж позірний рух до української мови в масштабах усієї країни приховує різко відмінні тенденції у двох її географічних половинах, посилені протилежно спрямованою мобілізацією їхнього населення після «помаранчевої революції». Якщо молоді мешканці західних і центральних областей значно більше, ніж старші, говорять українською та підтримують українізацію всього суспільства, то їхні ровесники на Сході й Півдні не відрізняються від старших когорт у переважно російськомовній практиці й не набагато прихильніші до запровадження української бодай у деяких ділянках. Якщо ці тенденції зберуться, то «помаранчева» та «біло-блакитна» частини України ставатимуть дедалі відміннішими в мовних практиках і преференціях, що, своєю чергою, посилюватиме їхнє культурне й політичне відчуження.

1. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). – Київ, 2009.

2. Шульга М. О. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом / Ред. кол. О. М. Майборода та ін. – Київ, 2008. – С. 72 – 73.

3. Kulyk V. The demography of language practices and attitudes in Ukraine // Harvard Ukrainian Studies. – 2007. – Vol. 29. – No. 1–4. – P. 295 – 326 (скорочену версію див.: Кулык В. Языковые практики и представления граждан Украины: социально-демографический аспект // Вестник общественного мнения. – 2011. – № 3. – С. 82 – 92).

4. Русский язык в Украине. Кн. 2. Социология и статистика / Под. Ред. М. Б. Погребинского. – Харьков, 2010.

5. Ryder N. B. The cohort as a concept in the study of social change // American Sociological Review. – 1965. – Vol. 30. – No. 6. – P. 843 – 861.

6. Riley M. W. On the significance of age in sociology // American Sociological Review. – 1987. – Vol. 52. – P. 1 – 14.

7. Cutler S. J., Kaufman R. L. Cohort changes in political attitudes: Tolerance of ideological nonconformity // Public Opinion Quarterly. – 1975. – Vol. 39. – No. 1. – P. 69 – 81.

8. Glenn N. D. Aging and conservatism // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1974. – Vol. 415. – P. 176 – 186.

9. Див., наприклад: Lieberman S. Language and Ethnic Relations in Canada. – New York, 1970.

10. Castonguay C. Opportunities for the study of language transfer in the 1971 census // Language Maintenance and Language Shift in Canada: New Dimensions in the Use of Census Language Data / Ed. by P. Lamy. – Ottawa, 1977. – P. 63–73.

11. Див., наприклад: Veltman C. Language Shift in the United States. – Berlin, 1983.